REVOLUȚIA DE LA 1848 ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE ÎN ISTORIA ROMÂNIEI *

DE

V. CRISTIAN și V. RUSSU

Pentru cel care își propune o periodizare a istoriei noastre, momentul 1848 apare ca o soluție extrem de tentantă pentru delimitarea perioadei moderne de cea medievală. Evenimentele revoluționare din acest an au avut, incontestabil, o remarcabilă însemnătate asupra dezvoltării societății românești, fapt care, exceptînd unele opinii, ca cele datorate lui Titu Maiorescu[1], a fost, din unghiuri și de pe poziții diferite, subliniat adesea, începînd de la mijlocul veacului trecut și pînă în zilele noastre. Este adevărat, totuși, că în diferite încercări de periodizare întreprinse de istoricii noștri din trecut, încercări reflectînd diferitele lor concepții, anul 1848 a fost, în general, neglijat; singur Ilie Minea considera acest moment drept punctul de trecere de la perioada modernă la perioada contemporană[2]. Situația este asemănătoare și în ceea ce privește prima încercare de periodizare marxistă a istoriei noastre. Astfel, autorii manualului de *Istoria României*, apărut în 1947, își propuneau găsirea unei corespondențe stricte între diferitele perioade istorice și orînduirile social-economice, fără a se proceda însă, la o argumentare mai amplă.

Problema periodizării a căpătat alte coordonate în momentul în care a apărut necesitatea elaborării tratatului de *Istoria României*. În aceste condiții, găsirea unei corecte periodizări a devenit de o stringentă necesitate, nu numai sub raportul metodologic, ci și sub acela al conținutului. Una din problemele cele mai spinoase era tocmai aceea de a stabili momentul de trecere de la Evul Mediu la epoca modernă. Fără a se ajunge la un consens unanim, acest moment a fost stabilit la 1848. Rațiunile care au condus la adoptarea acestei soluții au fost sumar expuse mai întîi într-un articol din 1957 al acad. A. Oțetea[3], iar ulterior în prefața volumului al IV-lea al tratatului de *Istoria României*, la care trebuie să adăugăm și concluziile care încheie capitolele privind revoluția. Înainte de a discuta măsura

---

* Prezenta comunicare a fost susținută la simpozionul *Periodizarea istoriei moderne*, organizat, la 5 mai 1971, de către Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

[1] T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 40—41.

[2] „Cercetări istorice", XIII—XIV, (1940), nr. 1—2, p. 636.

[3] A. Oțetea, *Problema periodizării istoriei României*, în „Studii", X (1957), nr. 6, p. 109.

în care anul 1848 poate constitui începutul istoriei moderne a României, este necesar deci să urmărim argumentele aduse în favoarea acestei teze, aşa cum rezultă ele din cele două lucrări, adăugînd însă şi alte elemente care pot pleda în acelaşi sens[4].

Urmărindu-se aplicarea unor criterii marxiste în privinţa periodizării, s-a pornit aici de la faptul că anul 1848 constituie „izbucnirea violentă a contradicţiilor de clasă dintre burghezie şi ţărănime, pe de o parte, şi feudalitate, de alta"[5] programul revoluţiei avînd menirea „să înlăture formaţiunea social-economică feudală şi s-o înlocuiască printr-o formaţiune burgheză"[6]. Este vorba, aşadar, de o revoluţie burgheză, moment culminant al luptei dintre elementele noi, capitaliste, şi elementele vechi, feudale. Sub acest raport, s-a emis părerea că „rolul orăşenilor, oricît de numeroase ar fi fost elementele micii boierimi, a fost hotărîtor"[7]. Pornindu-se de aici, se poate considera că „guvernul provizoriu din Ţara Românească a fost primul guvern burghez din istoria noastră[8], la care trebuie să adăugăm instituirea administraţiei româneşti, spre sfîrşitul anului 1848, în mai multe comitate din Transilvania[9]. Faptul că, pentru prima dată, conducerea au avut-o reprezentanţii noilor forţe social-politice a dat posibilitatea unui început de aplicare a programelor revoluţionare, fiind vorba deci de o încercare concretă de transformare a societăţii în sens capitalist.

Pe de altă parte, a fost subliniată ideea că evenimentele revoluţionare au cuprins aproape concomitent cele trei ţări române[10]. Acest fapt, împreună cu similitudinea programelor ca şi a legăturilor revoluţionarilor moldoveni, munteni şi transilvăneni conferă revoluţiei de la 1848 un caracter unitar şi prezintă, sub raportul periodizării, avantajul unei date care se referă la toate cele trei ţări române, putîndu-se reliefa, astfel, mai pregnant, caracterul unitar al istoriei noastre.

Un element care a apărut esenţial în alegerea momentului 1848 a fost şi acela că „revoluţia din acest an a fost un eveniment care a pus problemele fundamentale ale renaşterii noastre sociale şi politice"[11]. Programele revoluţionare au constituit baza pentru constituirea ulterioară a României moderne, au precizat direcţiile de dezvoltare ale societăţii noastre. Toate transformările din perioada următoare constituie o transpunere în fapt, chiar dacă inconsecventă uneori, a principiilor enunţate la 1848[12]. Revoluţia din acest an a putut fi privită deci, şi sub acest raport, ca marcînd începutul societăţii noi, burgheze.

În sfîrşit, şi în legătură cu aceasta, s-a avut în vedere lovitura pe care revoluţia, deşi înfrîntă, a dat-o vechii orînduiri : „ea — se subliniază în una din lucrările menţionate — a zdruncinat aşa de adînc feudalismul, intrat în descompunere, încă din secolul precedent, încît modul de producţie capitalist a devenit curînd

[4] Un punct de vedere asemănător cu cele amintite, dar numai pentru istoria economică, a fost susţinut şi de P. Tudor, I. Puia, *Periodizarea istoriei economiei naţionale a României,* în „Studii şi cercetări economice", I—II (1968), p. 127. Se consideră că începutul orînduirii capitaliste trebuie plasat la mijlocul secolului trecut, dar că impunerea ei se realizează în toată perioada care a durat pînă la 1864.

[5] *Istoria României,* IV, Ed. Acad., Bucureşti, 1964, p. XIII.

[6] *Ibidem,* p. VII.

[7] A. Oţetea, *op. cit., loc. cit.,* p. 109.

[8] *Ibidem.*

[9] *Istoria României,* IV, p. 150.

[10] A. Oţetea, *op. cit.,* p. 109 ; *Istoria României,* IV, p. XIII.

[11] *Ibidem.*

[12] Vezi şi G. Zane, *La loi rurale et l'héritage idéologique de 1848,* în „Revue Roumaine d'histoire", nr. 2/1964, p. 213—225 ; C. Căzănişteanu, Dan Berindei, Marin Florescu, Vasile Niculaie, *Revoluţia română din 1848,* Ed. pol., Bucureşti, 1969, p. 372.

dominant, întîi în Transilvania, apoi în restul ţării"[13]. Pe de o parte, „ea a ascuţit spiritul revoluţionar al maselor", a determinat „dezvoltarea tot mai puternică a mişcării naţionale a românilor". Pe de altă parte, revoluţia a provocat chiar o modificare a atitudinii cercurilor şi păturilor conducătoare. „În Transilvania, chiar groparii revoluţiei, Habsburgii, au fost siliţi, de teama izbucnirii unei noi mişcări, să patroneze reformele burgheze. În Moldova şi Ţara Românească, boierimea (...) n-a mai avut încredere ea însăşi în vitalitatea orînduirii feudale şi a considerat de aici înainte provizorie dominaţia sa de clasă, care se destrăma cu repeziciune". Prin urmare, „revoluţia a dat lovitura hotărîtoare orînduirii feudale, determinînd schimbarea ei treptată cu orînduirea capitalistă"[14].

Sub mai multe raporturi deci, revoluţia de la 1848 a apărut ca soluţia cea mai indicată pentru stabilirea începutului istoriei moderne a României. Argumentele expuse pornesc, în general, de la constatarea unei situaţii reale şi ele nu pot fi neglijate într-o discuţie privind periodizarea istoriei moderne. În acelaşi timp însă, trebuie să constatăm, încă de pe acum, că problema nu a fost considerată decît sub anumite aspecte ale ei, neglijîndu-se altele, deosebit de importante, ceea ce face ca argumentele expuse mai sus să nu ne apară suficient de convingătoare. Totodată, păstrăm impresia, subiectivă fireşte, că nici cei care le-au susţinut nu au fost ei înşişi suficient de convinşi, impresie accentuată de unele reveniri ulterioare asupra problemei.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a chestiunii dacă revoluţia de la 1848 poate constitui începutul istoriei noastre moderne, se impun însă, credem, cîteva consideraţii privind, în general, posibilitatea ca revoluţia burgheză să marcheze începutul epocii moderne, pentru a înţelege, astfel, mai bine cazul particular al istoriei noastre.

Considerarea revoluţiilor burgheze ca moment de trecere de la perioada medievală la perioada modernă apare, la prima vedere, ca soluţia cea mai indicată atunci cînd ne propunem o periodizare ştiinţifică a istoriei. Dacă avem în vedere concordanţa care, din acest punct de vedere, trebuie să existe între epocile istorice şi conţinutul lor social-politic, atunci revoluţia burgheză, care, victorioasă, marchează cucerirea puterii de către elementele noi, capitaliste, deci instaurarea orînduirii burgheze, poate să apară şi ca marcînd începutul epocii moderne, a cărei trăsătură principală o constituie tocmai capitalismul. Procedîndu-se însă astfel s-ar ajunge la o simplificare a istoriei şi, de altfel, nici nu ar mai face necesară o periodizare a istoriei în epocile tradiţionale — veche, medie, modernă, contemporană — din momentul în care împărţim evoluţia societăţii în mod strict după orînduirile social-economice pe care le-a cunoscut. Problema care apare aici esenţială, după părerea noastră, este aceea care se referă la trăsăturile trecerii de la feudalism la capitalism.

Nu trebuie să încercăm, sub acest raport, găsirea unei similitudini stricte cu modalitatea trecerii de la capitalism la socialism. În instaurarea socialismului, formaţiune social-economică cu un caracter radical nou, ale cărei relaţii de producţie nu au putut apărea deci în sînul vechii orînduiri, revoluţia socialistă are un rol hotărîtor, constituind, astfel, un moment precis pentru stabilirea începuturilor noii orînduiri. Situaţia ne apare mult diferită în privinţa trecerii de la feudalism la capitalism. Este adevărat, revoluţia burgheză marchează, în cazul în care este victorioasă, triumful deplin al capitalismului. Pentru a se ajunge însă aici, este necesară o lungă perioadă de acumulări cantitative care să permită saltul calitativ. Or, elementele capitaliste apar şi se dezvoltă în sînul orînduirii feudale, întărindu-se treptat şi în raport direct cu slăbirea vechiului regim pe care îl subminează. Abia în momentul în care ele sînt suficient maturizate, este posibilă declanşarea revoluţiei. Aceasta apare, astfel, nu numai ca marcînd începutul unei perioade noi, ci şi ca reprezentînd sfîrşitul unei îndelungi etape de formare a relaţiilor capitaliste.

---

[13] *Istoria României*, IV, p. VII.
[14] *Ibidem*, p. 174.

Această etapă, atît la noi, cît și în alte părți, este definită de apariția noilor elemente capitaliste, care, subminînd vechea orînduire, pregătesc instaurarea formațiunii social-economice burgheze, conferind deci societății anumite trăsături care nu mai sînt proprii feudalismului, ci epocii moderne. Etapa formării elementelor noii societăți apare, astfel, ca fiind în mod logic asociată de epoca modernă, ale cărei baze au fost create tocmai acum. Perioada modernă trebuie deci să cuprindă dezvoltarea capitalismului, ca element calitativ nou în evoluția societății, nu numai din momentul triumfului său ci din momentul în care și-a făcut drum, anunțînd amurgul vechii lumi și zorile unei noi epoci.

O asemenea considerare a lucrurilor ne apare ca fiind cea mai indicată și de alte laturi ale problemei. Mai întîi, se impune să subliniem faptul că multe din revoluțiile burgheze au fost înfrînte, ceea ce nu a permis instaurarea imediată a capitalismului în țările respective, evidențiindu-se în acest fel dificultatea desemnării lor ca momente hotărîtoare în marcarea unei etape istorice noi. Apoi, trecerea la capitalism în mai multe țări europene — pentru a ne referi numai la ritmuri de dezvoltare asemănătoare nouă — s-a făcut fără ca acestea să fi cunoscut revoluția burgheză. Aceasta ar însemna — acceptînd în mod strict punctul de vedere expus mai sus — că, în respectivele țări, capitalismul nu a triumfat pe deplin nici pînă în zilele noastre, ceea ce ar însemna că ele nu au intrat încă în epoca modernă.

În sfîrșit, nu putem omite nici aspectul metodologic al problemei, care, de altfel, este o reflectare logică a situației la care ne referim. Înțelegerea unei revoluții burgheze presupune, în mod firesc, cunoașterea întregii perioade de pregătire a acesteia, perioadă în care s-au conturat și adîncit contradicțiile fundamentale care au generat-o. Pentru a înțelege, de exemplu, revoluția engleză sau franceză, este necesar să avem în vedere întreaga lor perioadă de pregătire. Analiza premiselor unei revoluții este indispensabilă, de altfel, nu numai pentru înțelegerea cauzelor și caracterului ei, ci și a particularităților dezvoltării ulterioare a țării în care s-a produs. Întreaga istorie britanică de după revoluție nu ar putea fi explicată dacă nu am avea în vedere anumite particularități ale dezvoltării Angliei începînd mai ales, din secolul al XVI-lea. Perioada de pregătire a societății capitaliste apare, astfel, și sub raport metodologic, ca inseparabil legată de această nouă etapă.

Elementele expuse pînă acum pledează, credem, în favoarea includerii în istoria modernă a întregii perioade de trecere de la feudalism la capitalism întrucît definitorii pentru această perioadă sînt nu atît elementele vechi, aflate în descompunere, cît elementele noi, care prefigurează victoria capitalismului.

Stabilirea unui moment precis pentru delimitarea Evului Mediu de perioada modernă nu mai apare, astfel, ca fiind posibilă. Trebuie să pornim însă aici de la realitatea, subliniată de Marx, că, la fel „ca și epocile geologice, nici epocile istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație riguroase și abstracte“ [15].

Constatările generale făcute mai sus ne apar ca valabile și pentru cazul particular al istoriei noastre. Indiscutabil, revoluția de la 1848 reprezintă un moment deosebit de important în dezvoltarea societății românești. Ea constituie însă o urmare logică a unor tendințe afirmate anterior, fapt sesizat încă de Bălcescu [16] și, de altfel, sugerat de însăși logica lucrurilor. Însuși faptul, subliniat mai sus, că revoluția și-a propus drept țel instaurarea capitalismului este de natură să demonstreze că ea s-a produs într-un moment cînd elementele burgheze ajunseseră, în urma unei îndelungi dezvoltări, la o anumită maturitate. Analiza acestor elemente ne apare ca esențială pentru stabilirea unei delimitări corecte între Evul Mediu românesc și istoria modernă. Dat fiind scopul Notei noastre, nu vom proceda la o analiză amănunțită a lor ; ne vom limita să semnalăm doar acele elemente pe care le considerăm mai semnificative și care ne permit, credem, o stabilire mai exactă a ceea ce poate constitui anul 1848 într-o periodizare a istoriei noastre.

---

[15] Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, București, 1948, p. 345.

[16] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, partea a II-a, ed. G. Zane, București, 1940, p. 99.

În momentul în care revoluţia cuprindea ţările române, ele se aflau deja antrenate într-un proces care anunţa dezvoltarea lor spre instaurarea ireversibilă a societăţii burgheze. Destrămarea feudalismului a fost asociată şi, de altfel, determinată de dezvoltarea elementelor capitaliste. Pentru a înţelege mai exact ponderea acestora începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se impune însă, credem, o mai accentuată nuanţare în analiza particularităţilor istoriei noastre. Există adeseori tendinţa, amintită şi mai sus, ca dezvoltarea la noi a capitalismului să fie asociată, în primul rînd, dezvoltării burgheziei propriu-zise, orăşeneşti. Fireşte, rolul oraşului în impunerea relaţiilor capitaliste a fost indiscutabil. Dat fiind faptul că economia noastră în această perioadă era preponderent agrară, considerăm însă că principala atenţie trebuie acordată tocmai transformărilor care se petrec în mediul rural.

În această privinţă, ceea ce trebuie avut în vedere, în primul rînd, este poziţia pe care o deţine şi rolul pe care-l îndeplineşte boierimea. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism, dar în Principate ea a avut anumite particularităţi care o deosebesc de ceea ce înţelegem, în mod obişnuit, prin nobilime, fapt ce i-a permis să joace un rol destul de important în crearea condiţiilor necesare pentru dezvoltarea capitalismului. De altfel, această situaţie nu este proprie numai Principatelor. În trecerea de la feudalism la capitalism, numai Franţa a cunoscut calea clasică, datorită faptului că ea a reprezentat, după cum sublinia Engels, ţara clasică a feudalismului. În majoritatea ţărilor europene însă trecerea de la feudalism la capitalism a fost asociată, într-o mai mică sau mai mare măsură, de transformările pe care le-a suferit nobilimea sub raportul funcţiei sale social-economice. Afirmaţia este valabilă încă pentru instaurarea capitalismului în Ţările de Jos ; ea apare însă şi mai pregnantă dacă avem în vedere cazul Angliei, unde noua nobilime a avut un rol substanţial în instaurarea orînduirii burgheze. Transformările funcţiei social-economice a nobilimii nu pot fi neglijate nici atunci cînd explicăm trecerea de la feudalism la capitalism în unele ţări din centrul şi răsăritul Europei ; să ne gîndim, de pildă, la rolul pe care l-a jucat nobilimea liberală maghiară în pregătirea şi desfăşurarea *revoluţiei burgheze* de la 1848.

Aceste transformări sînt evidente şi în cazul boierimii româneşti. În secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea românească nu prezintă caracterul închis, de castă, aşa cum este cazul, în general, cu nobilimea din apusul continentului. Faptul este subliniat şi de inexistenţa la noi a unei riguroase ierarhizări după principiul eredităţii. În plus, în cadrul perioadei la care ne referim, constatăm o masivă pătrundere în sînul boierimii a unor elemente provenite din alte categorii. În condiţiile intensificării relaţiilor economice internaţionale, elementele menţionate au uşurat adaptarea unor categorii ale boierimii la cerinţele economiei de schimb. În felul acesta, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, majoritatea boierimii române apărea într-o dublă ipostază ; pe de o parte, ea este apărătoarea relaţiilor feudale, în raporturile cu ţăranii, iar pe de altă parte, se integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relaţii. Poziţia ei este, astfel, contradictorie dar aceasta a facilitat, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist a Principatelor. Alături de producţia de cereale-marfă şi în legătură cu aceasta, tendinţa de extindere a rezervei şi de transformare a domeniului într-o proprietate deplină, capitalistă, sînt elemente ce pledează în mod elocvent în acest sens. În legătură cu cele arătate, nu putem omite nici rolul pe care o parte a boierimii l-a avut în dezvoltarea industriei. Toate aceste elemente au determinat ca o mare parte a boierimii, interesată în economia de schimb şi în industrie, să aibă un important rol în promovarea relaţiilor capitaliste. Ţinînd seama de aceşti factori nu este surprinzător că majoritatea conducătorilor de la 1848 au fost recrutaţi tocmai din această categorie.

Am insistat asupra acestor chestiuni întrucît ele subliniază, credem, într-o manieră şi mai pregnantă, profunzimea transformărilor care se petrec în Principate începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Transformarea funcţiei social-economice a boierimii ne apare cu atît mai importantă cu cît tocmai această

categorie este clasa dominantă a feudalismului ; orientarea ei spre ocupații burgheze subliniază și mai evident criza acestuia și înțelegerea, chiar de către o parte a celor ce îl reprezintă, a necesității unor transformări. Faptul trebuie pus în legătură și cu transformările pe plan extern ; progresele capitalismului pe plan european, mai ales după 1789, au fost de natură să stimuleze, în condițiile intensificării relațiilor comerciale internaționale, elementele capitaliste din economia românească. Aceeași situație a putut, pe de altă parte, să stimuleze și dezvoltarea în sens modern a vieții noastre spirituale. Cei care au studiat influența Occidentului asupra culturii noastre s-au referit, aproape exclusiv, la receptarea ideilor apusene. Nu trebuie să uităm însă nici faptul că existența în această perioadă a unor state burgheze, în special a Franței, mai bine cunoscută de români, a putut oferi și modelele concrete de organizare, după cum decalajul existent între dezvoltarea noastră și a apusului Europei a putut determina convingerea că singură o dezvoltare rapidă a noastră poate să ne conserve. Repetata afirmare, în prima jumătate a secolului trecut, a necesității de a ne organiza în sensul cerut de „duhul veacului", de a ne îndeplini „misia" ce ne revine în omenire par să pornească tocmai de la o asemenea convingere.

În legătură cu aceasta, considerăm că, pornind de la particularitățile evoluției noastre, în stabilirea periodizării trebuie să se acorde un loc important dezvoltării vieții spirituale. Mai întîi, trebuie să observăm faptul că, atît în momentul Școlii ardelene cît și în timpul generației pașoptiste, cultura a avut un evident caracter militant, intelectualii propunîndu-și în mod esențial pregătirea spiritelor pentru realizarea dezideratelor social-politice și naționale, rolul lor în asigurarea premiselor ideologico-politice ale revoluției de la 1848 fiind evident. Concepută astfel, cultura noastră capătă, începînd cu Școala ardeleană, un evident caracter modern. Rolul ei social este accentuat de anumite împrejurări specifice. Una din ele este legată de situația românilor din Transilvania. Faptul că aici, datorită unor împrejurări cunoscute, intelectualitatea este aceea care conduce lupta pentru eliberarea socială și națională a fost de natură să confere manifestărilor spirituale o cu atît mai pronunțată funcție social-politică. Apoi, în deceniile premergătoare anului 1848, în toate cele trei țări române, intelectualii apar, în general, ca gînditori și oameni de acțiune în același timp ; să nu uităm, de altfel, faptul revelator că mulți dintre conducătorii revoluției sînt tocmai unii dintre cei mai de seamă cărturari ai vremii.

Considerarea necesară a evoluției culturii într-o discuție asupra periodizării sugerează, ca început al epocii moderne aceeași perioadă — a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această privință trebuie avut în vedere faptul că, cu toate încercările de delimitare a unor curente, între Școala ardeleană și cultura pașoptistă nu există o ruptură ci, dimpotrivă, se constată o puternică legătură, asigurată, în primul rînd, de puternicul lor militantism. Este adevărat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, numai în Transilvania se poate vorbi de o cultură cu adevărat modernă, dar Școala ardeleană a pus în această privință bazele pentru crearea unei noi culturi în toate cele trei țări. De altfel, treptat se va ajunge la realizarea unei culturi unitare, evidentă, mai ales, în deceniile premergătoare anului 1848. Sub acest raport, de altfel, există o mai mare similitudine a dezvoltării celor trei țări, decît sub alte raporturi. Faptul trebuie pus în legătură cu procesul făuririi națiunii române, proces prin excelență *modern* și început cu multă vreme înainte de revoluția de la mijlocul veacului trecut. Este un nou element care pledează împotriva stabilirii începutului epocii moderne la 1848.

Rezolvarea acestei probleme presupune luarea în considerație și a altor factori, dintre care, credem, nu trebuie să lipsească factorul extern. Poziția juridică internațională din acel moment a țărilor române a avut importante repercusiuni asupra evoluției lor. Dominația străină nu era de natură să favorizeze dezvoltarea elementelor capitaliste ; dimpotrivă, ea a jucat pentru ele același rol de frînă ca și feudalismul. Aprecierea este valabilă, mai ales, pentru dominația otomană

care, după cum remarca Engels, „ca şi orice altă stăpînire orientală, este incompatibilă cu societatea capitalistă.[17]. Dezvoltarea firească a acesteia nu putea să se realizeze decît ca urmare a înlăturării dominaţiei străine. Orice pas în această direcţie constituia, astfel, o premisă pentru formarea societăţii moderne. Nu putem omite aici, pentru Principate, importanţa pe care, sub diferite raporturi, o au momentele 1774, 1821—1822 şi 1829; dimpotrivă, revoluţia de la 1848 nu aduce nici o schimbare esenţială în această privinţă.

Poziţia externă este în strînsă legătură şi cu evoluţia instituţională a ţărilor române, cu relativ intensa preocupare pentru reorganizarea lor, într-un spirit mai apropiat de cerinţele vremii. Dacă reformele din perioada josefinismului — care, de altfel, se încadrează într-un plan mai larg, privind Imperiul habsburgic, în general — nu s-au dovedit viabile, iar cele realizate de fanarioţi nu aduc, în general, transformări esenţiale, restaurarea domniilor pămîntene, considerată de contemporani ca un important pas pe calea recîştigării vechilor libertăţi ale Principatelor, a avut drept urmare stabilirea unui cadru instituţional mult mai favorabil pentru dezvoltarea elementelor noi. Constatăm acum o accentuare a preocupării pentru modernizarea statului; uneori, ca în cazul lui Ioniţă Sandu Sturza, în această acţiune se apelează la sprijinul boierimii mici şi mijlocii, deci a acelor categorii interesate într-o dezvoltare burgheză. Evoluţia instituţională este un alt argument împotriva acceptării momentului 1848 ca început al epocii moderne; înfrîngerea revoluţiei nu a dat posibilitatea unei transformări esenţiale în această privinţă, transformare ce constituie unul din principalele ei scopuri. Restaurarea domniilor pămîntene şi regulamentele organice apar aici ca reprezentînd momente evident mai importante.

Revoluţia de la 1848 constituie însă un moment de apogeu în lupta care opune forţelor vechi, feudale, forţele noi, moderne. Lovitura pe care a dat-o ea vechii societăţi este evidentă şi faptul a fost, pe bună dreptate, subliniat. Să observăm însă că, în această luptă, revoluţia nu apare ca un moment singular. Alte lovituri, înaintea ei, zguduiseră regimul feudal, cum fuseseră, mai ales, marile mişcări din 1784 şi 1821. Revoluţia de la 1848 apare ca o continuare a lor, aducînd însă un element nou, acela al unităţii mişcării în toate cele trei ţări române.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere că întreaga perioadă de descompunere a feudalismului şi de formare a relaţiilor capitaliste a fost asociată de numeroase încercări şi proiecte de transformare a societăţii româneşti în sens burghez, stimulate, într-o anumită măsură, şi de transformările pe care le cunoaşte Europa începînd, mai ales, din 1789. Nu putem omite nici faptul că, îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut, asistăm la o evidentă accentuare a luptei popoarelor din jur, între această luptă şi acţiunile revoluţionare ale românilor existînd, adesea, o strînsă interferenţă.

Sensul în care trebuia realizată transformarea societăţii nu a apărut, fireşte, cu suficientă claritate de la început. Treptat însă concepţiile s-au precizat, s-au sistematizat, apărînd limpede conştiinţa necesităţii unei transformări globale. În acest fel, dacă programele revoluţiei de la 1848 au constituit baza programatică pentru crearea ulterioară a României moderne, ele sînt, în acelaşi timp, o reluare a unor cerinţe afirmate anterior, chiar dacă nu într-o formă atît de sistematică. Revoluţia apare, astfel, nu numai ca un punct de plecare pentru dezvoltarea noastră ulterioară ci şi ca o încununare a evoluţiei noastre anterioare. Această constatare impune, credem, şi soluţia care ar trebui adoptată în ceea ce priveşte stabilirea începutului istoriei noastre moderne.

Considerăm că în această etapă trebuie inclusă întreaga etapă în care s-au creat premisele pentru o societate nouă, burgheză, începînd deci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, etapă care este indisolubil legată şi explică istoria noastră de după 1848. Se poate obiecta că o asemenea periodizare este relativ

[17] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 22, Ed. pol., Bucureşti, 1965, p. 31.

vagă ; ea ne apare ca fiind impusă de realitate. Trecerea de la feudalism la capitalism a fost, şi la noi, un proces complex şi îndelungat, neputîndu-se stabili, în mod riguros, un moment precis pentru începutul său. Acceptarea anului 1848 ca început al epocii moderne este, evident, mai ales sub raport metodologic, o soluţie foarte comodă ; adoptarea unei asemenea soluţii se poate baza însă pe speculaţii teoretice, nu însă şi pe realităţi. În momentul cînd erau cuprinse de flacăra revoluţiei, ţările române păşiseră de multă vreme pe o cale ce nu mai era aceea a Evului mediu. Anul 1848 nu a făcut decît să dea un caracter revoluţionar tendinţei obiective de făurire a unei societăţi moderne.

Făcînd aceste aprecieri, nu am dori să creăm impresia că urmărim să diminuăm importanţa revoluţiei de la 1848. Rolul ei în istoria noastră este indiscutabil. De altfel, considerăm că ea nu poate fi neglijată într-o discuţie asupra periodizării, dar a periodizării interne a epocii moderne. Aceasta ar putea fi despărţită în trei etape, fiecare dintre ele prezentînd anumite trăsături specifice : prima, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la 1848 ; a doua, de la 1848 pînă la 1878 ; a treia, de la 1878 pînă la 1918. Este însă o chestiune care depăşeşte ceea ce am urmărit aici.

Scopul pe care ni l-am propus a fost să dezbatem cîteva probleme care ne apar esenţiale atunci cînd ne referim la stabilirea începuturilor epocii moderne. Tonul pe care l-am folosit a putut părea, uneori, prea categoric ; dacă l-am adoptat, totuşi, am făcut-o atît constrînşi de necesitatea unei expuneri sumare cît şi pentru a da o mai mare claritate opiniilor expuse. În realitate, păstrăm convingerea că problema poate fi prezentată mult mai nuanţat şi că, de altfel, poate suferi şi alte interpretări. Ceea ce am urmărit a fost numai să atragem atenţia asupra unor probleme care nu pot fi, credem, neglijate atunci cînd ne propunem să discutăm o chestiune atît de importantă dar şi atît de dificilă cum este aceea a periodizării.